

“והעץ המת לא יתן כל מחסה”

דברים אחדים על 'כל שירי ת.ס. אליוט' בתרגום אורי ברנשטיין, הוצאת הקיבוץ המאוחד.

ת.ס. אליוט – אף-על-פי שלא כתב בשפתה של השירה, היינו, בעברית – הוא ככל הנראה גדול המשוררים במאה ה-20, ובעבורי, פשוט גדול המשוררים. את שורש ההסבר לתחושה העילאית שעולה בי בכל פעם שאני חוזר לכתביו, מצאתי בחיבורו הנודע של עזרא פאונד 'כיצד לקרוא'. שם, בניסוח מדויק, מסביר פאונד כי: "ספרות גדולה, היא בפשטות, שפה הטעונה במשמעות עד לדרגה הגבוהה ביותר האפשרית". איני יכול להעלות בעיני רוחי דרך הולמת יותר לתאר את שירתו של אליוט, מאשר לומר, כי היא

"שפה הטעונה במשמעות עד לדרגה הגבוהה ביותר האפשרית" ולפיכך, על-פי משוואתו של פאונד, היא בהכרח ספרות גדולה. גדולה כל כך, עד כי נדמה שאליוט מתקרב, לא פעם בשיריו, למה שאכנה "מיצוי המדיום", שעה שביצירות כמו 'ארץ השממה', 'ארבעה קוורטטים', 'שיר האהבה של ג' אלפרד פּוּנְדוּק', 'סוויני אגוניסטס' וכו', הוא מעלה את השיר לדרגה של סימפּוּנִיָּה סמאנטית (ומוסיקלית לעילא), ולעיתים קולאז'יסטית, תוך שהוא מצעיד את תקופתו אל מחוץ לתקופה הוויקטוריאנית, וכן אל מחוץ לסימבוליזם והנטורליזם של ייטס המיסטיקן, משדרג את הדגם המודרניסטי-אימג'יסטי, משלב את ניחוח הדאדאיזם במידה מבוקרת,

ומקדים בהרבה את המודרניזם המאוחר והמפורק על הסתעפויותיו (בקט המאוחר, לואיס זוקופסקי, צ'ארלס אולסון וכו'), את הרפטטיביות של דור הביט ואת הדחיסות העמומה של תקופתנו (מג'ון ברימן וג'ון אשברי, דרך וולך והורביץ ועד לימינו אנו).

בכל הנוגע לספרות העברית, הרי שהיא ואליוט חולקים היסטוריה משותפת וארוכה שידעה עליות (תרגומו המופתי של נח שטרן ל'ארץ השממה') ומורדות (הספר שלפנינו) לאין שעור. בתחילה, התקשה הקהל העברי לקבל את אליוט בשל אד אנטישמי קל ומוטל בספק העולה משירים אחדים שכתב. התופעה הגיעה לשיאים תמוהים, שעה שאברהם רגלסון הזהיר ב-1951 בכתב העת של שלונסקי 'אורלוגין', כי: "אנשי שדה-מערכתו של אליוט אינם מסתירים את כוונתם לפלוט את היהודים מחיק הציביליזציה". אך עם זאת, ההתעלמות מאליוט על סעיף של אנטישמיות לא צלחה (עניין פאונד, לצערנו, עוד טרם נפתר), והפואטיקה שפיתח בעיקשות מתוך חיפוש והתנגדות, עשתה דרכה לעברית, והייתה לאחת מאבני הבניין העיקריות בגיבושה של פואטיקת 'דור-המדינה', כפי שזאת באה לכדי ביטוי, אצל זך, אבידן, אצל ברנשטיין (במיוחד במחזור 'ערב עם סו'), פנקס, ויזלטיר, (מן הראוי לכלול גם את יהודה עמיחי, שאמנם הושפע בעיקר מאודן, אך זה הושפע בעיקר מאליוט, וכן את אהרן שבתאי, בטרם נשבה באובייקטיביזם ובקונספטואליזם) ואחרים. אלו עסקו בקדחתנות בייבוא סיטוני, תועלתני וחלקי של הפואטיקה האנגלוסכסית של אליוט, פאונד ואודן תוך שהם מרדדים (להוציא את אבידן) את בירורו של המאבק הקיומי, לכדי תיאורו של המאבק הקיומי.

את סממניו של הייבוא האנגלוסכסי מציג היטב שמעון זנדבנק במאמרו 'ת.ס. אליוט והשירה העברית' ('שתי בריכות ביער', 1976), שם הוא מדגים כיצד, למשל, מקצביו ותחבולותיו של אליוט אומצו לא פעם בידי נתן זך – שהוא, כאמור, אבי הנוסח השליט של ימינו – ומכאן, שהד.נ.א האליוטי, או לכל הפחות של מוטאציה אליוטית כלשהי, זורם בעורקי כולנו.

אינני יודע אם זאת שירתו רבת-המשמעות של אליוט, הרטוריקה המושחזת והוורירטואוזית של המשורר האנגלו-קתולי חמור הסבר או שמא אלו כיסופים לאב השירי שאליוט הוא בעבורי, אשר מעוררים בי יותר מכל, תחושת ירָאָה היאה לנער יהודי ורך, תלמיד חדר, הניצב לפני המלמד

(החמוש בסרגל) ומצטמרר למשמע דברי-תורה, או במקרה של אליוט,
למגע שלהבת האינטלקט:

"I am no prophet – and here's no great matter;
I have seen the moment of my greatness flicker,
And I have seen the eternal Footman hold my coat, and
snicker,
And in short, I was afraid."

אך זאת איננה רק שירה אינטלקטואלית ושכלתנית, כפי שמרבים לטעון כנגד אליוט. זאת היא שירת חוכמה. והמשורר הוא איש חכם שעושה שימוש חכם במילים, לא פחות ולא יותר. אליוט איננו המשורר הרומנטי הטיפוסי, "המקולל", המשוטט, הנביא וכו', אלא, הוא מגלם, לטעמי (לצד דוד פרישמן), ובפשטות רבה ובחן, את הֶקְגֶם האולטימטיבי לאיש הספרות. כזה שחי את הספרות מתוכה, שהיא אינה אתנחתא יצירתית בעבורו, כי אם דרך חיים ופרקטיקה של יומיום.

אליוט הוא איש עבודה, תלמיד של הספרות, שבוי של האסתטיקה, חוקר, עורך, מחזאי בחד, מתרגם ומבקר – או כפי שכיניתי זאת בעבר: "Poeditor" (משורר) – שהאמין כי: "אין זה נכון להפר כללים כל עוד אינך יודע כיצד לציית להם". אמונה זאת העמידה כמה מן השירים היותר חזקים שנכתבו, שירים העשויים כאוס מוקפד בהחלט.

כאוס מוקפד פחות אנו מוצאים בספר שלפנינו: 'כל שירי ת.ס. אליוט' בתרגום אורי ברנשטיין.

ראשית, לא "כל". שנית, לא שירים. שלישית, לא אליוט. אתחיל מן ההתחלה. כבר בעמוד הראשון שכותרתו "הערות לתרגום", חוטא ברנשטיין לרבים וטובים, אם במזיד ואם מתוך בורות, שעה שהוא מתהדר כי כאן מופיעים לראשונה בעברית התרגומים לשירים ידועים כמו: 'רביעי של אפר', 'גרונטיון', 'פרלודים', 'השירים הבלתי מושלמים', 'השירים המינווריים' והכורוסים מן המחזה 'הסלע'. תמוה בעיני, שאיש המתרגם את כל-כתבי אליוט אינו מודע לכך, כי כל היצירות הללו, שהוא עצמו מונה, תורגמו רובן ככולן בעבר לעברית, ואין זה התרגום הראשון שלהן. שכן, הייתה זאת לאה גולדברג שתרגמה שיר מן השירים המינווריים, ושמעון זנדבנק שתרגם את 'גרונטיון', דליה גלבר שתרגמה את 'רביעי של

אפר' ואת ה'פרלודים', נויית בראל תרגמה גם כן את ה'פרלודים', דן מירון שפרסם בכתב העת 'עכשיו' את תרגומו לכורוסים מן המחזה 'הסלע', ואפילו עבדכם הנאמן תרגם בעבר את 'סוויני אגוניסטס' (הוצאת 'עכשיו' 2009), היצירה העיקרית 'בשירים הבלתי מושלמים' והרשימה נמשכת.

מיד לאחר מכן, בפתח-הדבר השדוף, מפליא ברנשטיין בסלידתו מן המשורר שבחר לתרגם, תוך שהוא מציג את הדתיות (העמוקה והקיומית) של אליוט, כלא יותר מפרימיטיביזם פשטני, בעודו מציין כי המבנה של 'ארץ השממה' הוא "מסובך, מלומד ומיותר", כי היצירה נראית לו "מיושנת מעט", כי היא מסתמנת כ"התחמקות אינטלקטואלית" וכו'. את אליוט עצמו הוא בוחר לנתח על דרך הפסיכולוגיה, ולדעתו של ברנשטיין "אין בין שיריו ולו שיר אהבה אחד, שיר לרע או שיר אבל על מותו של קרוב... הוריו אינם נזכרים... אין דמות ממשית של איש זולתו בשירים... הוא מרוכז בעצמו בלבד" וכן הלאה. כך מפגין ברנשטיין, שוב, חוסר התמצאות משווע, הן בתפישותיו הפואטיות של אליוט (שסלד מן הוידוי הביוגרפי) ולמרבה הפלא, הן בשיריו, העמוסים דמויות שאינן אליוט עצמו (ראה למשל דמותו של סוויני, על כל הופעותיה). וכמו לא די בכל אלו, טורח ברנשטיין לציין כי הוא בכלל מעדיף את ייטס על פני אליוט, ובכלל, דומה כי כל העניין נכפה עליו.

מראש לא הייתה לי ציפייה גדולה מתרגומו של ברנשטיין, וזאת לאחר שכבר השחית בעבר את ייטס ורמבו, ואחר כך התקרב ליעדו הנוכחי, שעה שתרגם את ז'ול לפורג (שהשפיע רבות על אליוט) תרגום מכאיב. ברנשטיין הוא מתרגם מסוגם של חנניה רייכמן, יוסף ליכטנבוים או אפילו אריה סתיו (למרות שכל אחד ואחד מהם בעייתי באופן המיוחד לו), שאצלם הכל נשמע אותו הדבר, כמו היו כל השירים שיר אחד, בן תו אחד הנחרז, על-פי רוב, בדיקטיות מחרידה.

יחד עם זאת ומעבר לטיב התרגומים – שכמה רגעים יפים ונדירים של הבלחות חצי-מוצלחות, לא הוסיפו טעם להרחיב בנוגע אליהם – אף אני לא יכולתי לחזות את ריבוי השגיאות שתרגומו של ברנשטיין מכיל. להלן דוגמאות מספר: בשיר 'סוויני בין הזמירים', המוטו של השיר, המובא מתוך 'אגממון', תורגם בידי ברנשטיין מן האנגלית, וכך "Mortal blow", כלומר "מכת-מוות", הופכת בתרגומו של ברנשטיין ל"מכת

אנוש". מיד לאחר מכן, באותו השיר ממש, נדמה כי ברנשטיין איננו מבחין בכך, ששם הדמות *apeneck*, הוא בעצם צימוד של המילים *ape* (קוף) ו-*neck* (צוואר), היינו "צוואר-קוף" (או צווארקוף), וכך בלשונו של ברנשטיין, אנו זוכים לדמות מגוחכת בשם סוויני אַפֶּנְק, ולא ל"סוויני צוואר-קוף", כראוי.

סלידתו של ברנשטיין מן הדתי, בלא ספק פגעה ביכולתו כמתרגם, שעה שלאורך הספר כולו, הוא מפספס בתרגום שוב ושוב את התייחסויותיו של אליוט למקורות, מה שמגיע לשיאו בשורה החותמת את 'רביעי של אפר', בה אליוט מצטט היישר מתוך תהילים (פרק קב' פס' ב'), ואילו ברנשטיין, שאינו מבחין בלשון הקודש, בוחר לתרגמה שוב לעברית, ובמקום "שְׁמַעָה תְּפִלְתִּי וְשׁוֹעֲתִי אֲלֶיךָ תְּבוּא" ככתוב בפסוק, אנו זוכים לנוסח פסבדו-קדוש שכזה: "ותני לזעקתי לבוא עדיך". טעויות כאלו ואחרות פזורות לאורך הספר כולו. גם המוטו של 'סוויני אגוניסטס' השאול מ'נושאות הנסכים' שגוי, וגם ה'היפופוטם' עמוס באי-דיוקים ובחוסר הבנה של השיר. גם השיר *A Cooking Egg* לא נותר בלא-פגע, כשתורגם ל"ביצה מתבשלת" ולא ל"ביצה לבישול", כלומר, כזאת שאינה טרייה יותר. וגם ב"ארץ השממה" מניב התרגום שורות משונות כמו "עיר שלא באמת" ("עיר אי-ראלית" אצל נח שטרן) עבור "*unreal city*" וכו'.

לא לו מצטרף נספח ההערות, שחרף הביבליוגרפיה הנרחבת שמובאת בסופו של הספר, ברור למדי כי מרבית ההערות שבו תורגמו כלאחר יד מתוך הספר הבסיסי '*A Readers Guide to T.S. Eliot*' של ג'ורג' וויליאמסון, וגם זאת בצורה חלקית ומרושלת למדי, שעה שבין היתר, שמו של תאופיל גוטייה (בצרפתית: *Gautier*) משתבש בתרגום הנבער לכדי "גוטייר".

לא ברור לי מדוע בחרו ב'קיבוץ המאוחד' להדפיס את תרגומיו של ברנשטיין, שעה שיכלו לכנס תרגומים נפלאים מאת נח שטרן, דוד אבידן, לאה גולדברג, אסתר כספי, יהודית קופנהגן, דן דאור ורבים אחרים. כמו כן, לא ברור לי מדוע, המפעל לתרגומי מופת בחר להעניק תמיכה לתרגומו של ברנשטיין, שעה שעיקר תכליתו של אותו מפעל היא הדפסתם של תרגומי מופת ליצירות מופת. אני מניח שהתשובות לכך מצויות בעניינים שאינם מעניינה של השירה כי אם מעניינה של השררה.